

СТАН ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН

THE STATE OF LEGAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS PROTECTION AND DEVELOPMENT OF CITIZENS' LEGAL AWARENESS

Дзюбак Т.Т., здобувач кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0003-1913-5343

Метою роботи є дослідження стану правового виховання у контексті захисту прав людини та розвитку правосвідомості громадян, виявлення його основних проблем і визначення шляхів удосконалення. Методика ґрунтується на поєднанні загальнонаукових та спеціально-правових методів: діалектичного – для з'ясування взаємозв'язку правового виховання і правосвідомості; системного – для аналізу цього процесу як цілісного явища; формально-юридичного – для дослідження нормативної бази; а також соціологічного та контент-аналізу – для врахування даних громадської думки й впливу цифрових медіа. У результаті дослідження встановлено, що правове виховання є ключовим чинником формування правосвідомості громадян та культури прав людини. Виявлено основні проблеми: формалізм у підходах, низький рівень довіри до правових інституцій, виклики цифрового середовища та наслідки воєнного стану. Доведено, що ефективність правового виховання зростає за умови поєднання освітнього, практичного та ціннісного вимірів, інтеграції цифрової грамотності та критичного мислення, а також активної участі громадянського суспільства. Підтверджено значну роль правозахисних організацій, які через правову та психологічну допомогу сприяють не лише захисту прав людини, а й формуванню глибокої поваги до права як соціальної цінності. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному розгляді правового виховання як багатовимірного процесу, що поєднує освітній, практичний і ціннісний виміри. Уперше акцентовано на його трансформації під впливом цифрового середовища та воєнного контексту, а також визначено роль правозахисних організацій у формуванні правосвідомості й культури прав людини. Практична значимість дослідження полягає у можливості використання його результатів для удосконалення державної політики у сфері правопросвітництва, розробки освітніх програм і тренінгів з прав людини, а також адаптації методик правового виховання до умов воєнного стану та цифрової епохи.

Ключові слова: правове виховання, правосвідомість, права людини, правова держава, верховенство права, правова культура, громадянське суспільство, цифрове середовище, правозахисні організації, правопросвітництво.

The purpose of the work is to study the state of legal education in the context of the protection of human rights and the development of citizens' legal awareness, identify its main problems and determine ways to improve it. The methodology is based on a combination of general scientific and special legal methods: dialectical – to clarify the relationship between legal education and legal awareness; systemic – to analyze this process as a holistic phenomenon; formal-legal – to study the regulatory framework; as well as sociological and content analysis – to take into account public opinion data and the influence of digital media. As a result of the study, it was established that legal education is a key factor in the formation of citizens' legal awareness and a culture of human rights. The main problems identified were: formalism in approaches, low level of trust in legal institutions, challenges of the digital environment and the consequences of martial law. It is proven that the effectiveness of legal education increases if the educational, practical and value dimensions are combined, digital literacy and critical thinking are integrated, as well as the active participation of civil society. The significant role of human rights organizations, which through legal and psychological assistance contribute not only to the protection of human rights, but also to the formation of deep respect for law as a social value, is confirmed. Originality of the study lies in the comprehensive consideration of legal education as a multidimensional process that combines educational, practical and value dimensions. For the first time, emphasis is placed on its transformation under the influence of the digital environment and the military context, and the role of human rights organizations in the formation of legal awareness and a culture of human rights is also determined. The study lies in the possibility of using its results to improve state policy in the field of legal education, develop educational programs and trainings on human rights, as well as adapt legal education methods to the conditions of martial law and the digital era.

Key words: legal education, legal awareness, human rights, the rule of law, the rule of law, legal culture, civil society, digital environment, human rights organizations, legal education.

Актуальність теми. Правове виховання часто зводиться до теоретичного викладу правознавства, без достатньої інтеграції практичних навичок і ціннісних орієнтирів, що ускладнює формування стійкої правосвідомості громадян. У таких умовах виникає загроза поширення правового нігілізму, послаблення культури поваги до закону та зростання схильності до позаправових способів вирішення конфліктів. Проблема посилюється впливом цифрових медіа, де разом із можливістю швидкого поширення правових знань зростає ризик маніпуляцій і спотворення уявлень про справедливість. Військовий контекст вимагає додаткової уваги до захисту прав людини та адаптації правових методик до кризових умов. Таким чином, актуальною проблемою постає пошук шляхів підвищення ефективності правового виховання шляхом його систематизації, практичної спрямованості та поєднання з інституційними реформами й розвитком громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правове виховання та розвиток правосвідомості досліджували багато вітчизняних учених, які розглядають їх як ключову умову формування правової держави та утвердження принципу верховенства права. Водночас зберігається низка дискусійних питань, що зумовлює необхідність

подальших наукових пошуків і теоретико-практичних узагальнень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове виховання є ключовою складовою формування демократичного суспільства, у якому права і свободи людини визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [1].

У національній правовій доктрині воно трактується як систематичний, організований і цілеспрямований процес впливу на правосвідомість громадян через використання різноманітних форм, методів і засобів, що напрацьовані сучасною правовою практикою. Його завдання полягає не лише у передачі знань про принципи та норми права, а й у формуванні стійких переконань, цінностей і навичок правомірної поведінки. Такий процес охоплює засвоєння основних положень законодавства, виховання відповідального ставлення до права, вміння реалізовувати власні права, виконувати обов'язки та дотримуватися встановлених заборон. Важливо, аби отримані знання не залишалися формальними, а трансформувалися у внутрішні переконання і стали установки, які забезпечують повагу до права та перетворюють дотримання закону на усвідомлену життєву потребу [2, с. 28].

Водночас, за визначенням А.І. Луцького [3], правосвідомість включає когнітивний, емоційний, поведінковий та оцінний компоненти. Її становлення відбувається не лише шляхом засвоєння правових норм, але й через безпосередній досвід реалізації власних прав і свобод. Сучасні тенденції розвитку українського суспільства безпосередньо впливають на стан і ефективність правового виховання, а відтак – на формування культури прав людини, відзначає А.І. Луцький. Зростання громадської активності, що проявляється у волонтерських рухах, благодійних та правозахисних ініціативах, створює реальні умови для практичного засвоєння демократичних цінностей. Це сприяє переходу від суто декларативного рівня правового виховання до практико-орієнтованого, де знання законів поєднуються з досвідом їхньої реалізації, формуючи стійку потребу в захисті прав людини та колективну відповідальність за верховенство права. Водночас амбівалентне ставлення до правових інституцій, зокрема недовіра до судової системи та правоохоронних органів, становить серйозний виклик: з одного боку, громадяни очікують ефективного правового регулювання, а з іншого – сумніваються у справедливості його застосування. Це знижує мотивацію до правомірної поведінки та може стимулювати пошук альтернативних, позаправових способів вирішення конфліктів. Тому формування культури прав людини неможливе без поєднання освітніх заходів із глибокими інституційними реформами, спрямованими на відновлення довіри до правової системи. Важливою тенденцією також є посилення впливу цифрових медіа, які стали потужними каналами поширення правових знань і мобілізації громадської думки, але водночас несуть ризики маніпуляцій та дезінформації. Це зумовлює необхідність інтеграції до правового виховання елементів критичного мислення, цифрової грамотності та здатності розрізняти достовірні джерела від пропаганди чи фейків. Тому, цифровий простір може стати як дієвим інструментом зміцнення правосвідомості, так і фактором її деформації, що потребує особливої уваги в контексті формування сучасної культури прав людини.

У контексті захисту прав людини та розвитку правосвідомості правове виховання має бути зорієнтоване на формування у свідомості громадян таких установок, які слугують орієнтирами у повсякденному житті та створюють світоглядно-ціннісну основу розвитку правової держави й громадянського суспільства.

По-перше, йдеться про виховання поваги до закону та принципу законності як до фундаментальних соціальних цінностей, без яких неможлива цивілізована реалізація особистості та надійний захист її прав і свобод.

По-друге, важливо сформувати орієнтацію на правомірні цілі та наміри в особистому й суспільному житті, що супроводжується неприйняттям будь-яких протиправних дій.

По-третє, правове виховання повинно забезпечувати розвиток потреби та звички діяти правомірно, керуючись стійкими правовими мотивами, а також формувати імунітет до криміногенних впливів.

По-четверте, воно має стимулювати прагнення брати участь у протидії злочинності, сприяти правоохоронним органам у встановленні справедливості та реалізації принципу невідворотності покарання.

По-п'яте, важливо виховувати соціальну відповідальність, що проявляється у готовності утримати інших від правопорушень, спонукати їх до правомірної поведінки та брати посильну участь у підтриманні правопорядку в колективі, громаді чи навчальному середовищі [4, с. 40].

У цьому контексті особливо роль відіграє діяльність правозахисних організацій, що формують умови для підвищення рівня правосвідомості населення. Показовим прикладом є Річний звіт ГО «Вектор прав людини» за 2024 рік [5], у якому значну увагу приділено допомозі постраждалим від війни та підтримці спеціалістів допомагаючих професій – юристів, психологів, соціальних

працівників. Проведене дослідження підтвердило, що правова та психологічна допомога є базовими потребами цієї категорії населення. Юридичні консультації, інформування та супровід сприяють не лише захисту конкретних прав, а й виконують виховну функцію: люди вчаться користуватися правовими механізмами, звертатися до суду, взаємодіяти з органами влади й навіть застосовувати міжнародні інструменти захисту. Це прямо відповідає освітньому та практичному вимірам правового виховання.

Важливим є поєднання правової та психологічної допомоги, адже травматичний досвід війни ускладнює здатність людини відстоювати власні права. Завдяки комплексному підходу постраждалі відновлюють внутрішні ресурси та впевненість у правомірній поведінці, що формує ціннісний вимір правосвідомості, де право постає не лише системою норм, а й засобом збереження гідності та людяності.

Водночас у звіті зафіксовано низку викликів: недовіра ресурсів і фахівців для системної допомоги, ризики професійного вигорання серед спеціалістів, труднощі з доступом до певних груп населення, особливо у віддалених чи деокупованих регіонах. Усі ці проблеми впливають на ефективність правового виховання, адже обмежують можливості донесення правових знань та цінностей до широких верств суспільства.

Разом із тим, діяльність ГО «Вектор прав людини» свідчить, що правове виховання у сучасних умовах має багатовимірний характер. Воно не зводиться лише до передачі правових знань, а поєднує освітній компонент із практичною допомогою та формуванням ціннісних орієнтирів. Саме такий підхід забезпечує комплексне засвоєння демократичних цінностей і створює передумови для розвитку культури прав людини. Тому досвід організації можна вважати показовим прикладом того, як громадський сектор посилює інституційну спроможність держави у сфері правового виховання та захисту прав людини, сприяючи становленню зрілої правосвідомості громадян.

У контексті вищезазначеного можна стверджувати, що однією з головних проблем сучасного правового виховання є формалізм у підходах. Досі цей процес часто обмежується передачею теоретичних знань із правознавства, без достатньої інтеграції практичних навичок. Як наслідок, учні та студенти володіють базовими знаннями про норми права, проте не завжди розуміють, як застосувати їх у реальних життєвих ситуаціях – від звернення до суду до використання правових механізмів для захисту власних інтересів. Такий відірваний від практики підхід значно знижує ефективність виховного процесу.

Не менш вагомим викликом є низька довіра до правових інституцій. Коли судова та правоохоронна системи сприймаються як неефективні або корумповані, це дискредитує саму ідею права. У такій ситуації громадяни можуть знати закон і визнавати його важливість, але водночас сумніватися у здатності держави забезпечити його дотримання. Це породжує правовий нігілізм, скепсис і пошук позаправових шляхів вирішення конфліктів, що є серйозною загрозою для формування правосвідомості.

Особливої уваги заслуговують виклики цифрової епохи. Соціальні мережі й онлайн-платформи стали масовими каналами поширення правової інформації, однак разом із позитивом вони принесли і нові ризики. Дезінформація, маніпулятивні кампанії, мова ворожнечі та пропагандистські наративи спотворюють уявлення громадян про справедливість і законність. Найвразливішою категорією тут виступає молодь, яка формує правові уявлення переважно через цифровий простір.

Окремим і надзвичайно складним чинником є військовий контекст. Умови воєнного стану та триваюча збройна агресія росії супроводжуються масовими порушеннями прав людини. Це потребує особливої уваги до правопросвітницької роботи, яка має бути адаптована до кри-

зових умов. Йдеться про розробку спеціальних методик для внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, жителів деокупованих територій, які стикаються з викликами захисту своїх базових прав. У такому вимірі правове виховання виконує не лише освітню, а й відновлювальну функцію, допомагаючи повернути людині почуття справедливості, гідності та безпеки.

Щоб подолати зазначені проблеми, необхідна комплексна стратегія, яка поєднуватиме державні ініціативи, освітню систему та громадянське суспільство. Її основою має стати розробка державної стратегії правопросвітництва, що ґрунтуватиметься на міжнародних стандартах, але буде адаптована до українських реалій, адже лише в такому разі правове виховання стане системним, а не фрагментарним. Важливим елементом є запровадження практико-орієнтованих методик: моделювання судових процесів, медіаційних практик, інтерактивних тренінгів та ролевих ігор, які дають можливість громадянам не лише засвоїти норми права, а й отримати досвід їх застосування. Не менш актуальним завданням є зміцнення інституційної довіри, що можливе лише через продовження судової та правоохоронної реформ, забезпечення прозорості процесів і реального громадського контролю, адже знання про право повинні підкріплюватися прикладами справедливості у повсякденному житті. Водночас особливого значення набуває інтеграція цифрової освіти та критичного мислення у правове виховання, що дозволить громадянам орієнтуватися у своїх правах і відрізнити достовірну інформацію від маніпулятивної, що є надзвичайно важливим у контексті гібридної війни та інформаційного тиску. Нарешті, ключову роль відіграє громадянське суспільство та незалежні ЗМІ, які

здатні швидко реагувати на нові виклики, поширювати правові знання доступною мовою, робити складні юридичні питання зрозумілими для широкої аудиторії та виступати ефективним мостом між державою і громадянами у формуванні зрілої правосвідомості.

Висновки. Правове виховання в Україні є ключовою умовою формування демократичного суспільства, де права і свободи людини визнаються найвищою цінністю. Воно не обмежується передачею правових знань, а передбачає формування стійких переконань, цінностей і правомірних моделей поведінки, які у повсякденному житті стають внутрішньою потребою громадян. У сучасних умовах правове виховання набуває особливої ваги, оскільки поєднує освітній, практичний і ціннісний виміри, сприяючи зміцненню культури прав людини. Водночас воно стикається з низкою викликів: формалізмом у підходах, низьким рівнем довіри до правових інституцій, загрозами цифрової дезінформації та складнощами, пов'язаними з воєнним контекстом. Подолати ці проблеми можливо лише шляхом впровадження комплексної стратегії правопросвітництва, що поєднає державні ініціативи, громадянське суспільство та освітні інституції.

Системність, практична спрямованість, прозорість діяльності правових органів, інтеграція критичного мислення й цифрової грамотності, а також активна участь громадських організацій та ЗМІ здатні зробити правове виховання дієвим інструментом утвердження верховенства права. Таким чином, розвиток правосвідомості громадян та підвищення ефективності правового виховання виступають необхідною передумовою зміцнення демократичної, соціальної та правової держави в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А.П. Гетьман, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. ; за ред. А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. 2-ге вид., допов. Х. : Право, 2014. 248 с.
3. Луцький А.І. Правосвідомість юриста як суб'єктивне відображення чинної правової ідеології. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 50-60.
4. Подбerezький М. Педагогічні аспекти правової соціалізації особистості. *Новий колегіум*. 2001. № 1-2. С. 40-44.
5. Звіт ГО «Вектор прав людини» : Стан правосвідомості та довіри до судової системи в Україні. Київ, 2024. URL: <https://hrvector.org/assets/files/2024-hrv2-compressed-1.pdf>